

Мовазнаўчы досвед

Узначальваць, ачольваць. «У свой час Саюз беларускіх пісьменнікаў ачольвалі Міхась Лынькоў, Пятрусь Броўка, Максім Танк, Вольга Інатава...» (Наша слова. № 50 (1045). 14 снежня 2011 г. С.1.

Слоўнікі падаюць толькі першае з аднакаранёвых слоў – *узначальваць* ‘стаяць (быць) на чале’, а другое з іх – *ачольваць*, што мае тую ж сямантыку, не фіксуецца. Але ў нацыянальным друку Рэспублікі Беларусь яно часта карыстанае. Пра гэта сведчыць і яго фіксацыя ў цяперашнім “Арфаграфічным слоўніку беларускай мовы” (Аўт-склад. А.Л. Баршчэўская, Л.П. Баршчэўскі. – Мінск.: Радыёла – плюс, 2010. – 560 с.). На с. 57 чытаем: “*ачулены, ачульваць, -ваю, -ваеш, -вае, -ваем, -ваеце, -ваюць*”.

Лексему *ачольваць* (і *ачолюць, ачолены*) мае і мова нашых найблізкіх суседзяў – супольнікаў сумеснай дзяржавы Вялікае Княства Літоўскае. Гэта засведчана і ў даведніку “Беларуска-ўкраінскі слоўнік”, выдадзеным у Кіеве выдавецтвам “Довіра” ў 2006 годзе пад рэдакцыяй члена-карэспандэнта НАН Украіны, доктара філалагічных навук, прафесара Рыгора Пятровіча Піўтарака, дарэчы, былога аспіранта Інстытута мовазнаўства акадэміі навук Беларусі. На с. 639 бачым: “*Узначальваць* недок. *Узначаліць* док. – *очулювати, очолити (що), стояти (бути) на чолі, стати на чолі (чого)*”.

Вядовец, вядоўца, вядок. “Імпрэзу “Час памяці. Зорка Венера ўзышла над зямлёю” да 120-годдзя класіка беларускай літаратуры наладзіў Лідскі раённы метадычны цэнтр народнай творчасці. Пастаноўшчык і **вядовец** імпрэзы рэжысёр метадычнага цэнтра Юрый Карпук” (Наша слова. № 50 (1045). 14 снежня 2011. С.3). “**Вядоўца** ў нацыянальным строі...” (Роднае слова. 1993. № 4. С.40). “*Хто ж мой вядок? Ён служба бога? Ці служба д’ябла – мой вядок?*” (Дзеяслоў. 2011. № 5 (54). С.4).

Усе загалоўкавыя словы нататкі маюць выразную матывацыю, будову і значэнне: *вяд-уць (вядзе) - вяд-овец, вяд-оўца, вяд-ок*. У іх выяўляецца натуральнае найменне асобы, якое перадаецца формай назоўніка. У слоўніках замацавана пазычанне (калькаванне) *вядучы* (< рас. *ведущий*), толькі суфікс *-уць (-ий)* заменены на *уч (-ы)*.

Назоўнік *вядоўца* засведчаны і ўжо згаданым “Арфаграфічным слоўніку беларускай мовы”: *вядуўца, -цы, -цу, -цаў* (С.102). А гэта – сведчанне яго пашыранасці і “законнасці” ў літаратурнай мове. Формы *вядовец* і *вядок* менш ўжывальныя ў маўленні. Але першая з іх – найбольш тыповая і натуральная для сучаснай словаўтваральнай сістэмы беларускай мовы з суфіксам *-ец/-овец*.

Пашанотны, пашаноўны, шаноўны. “Рагнеда займае *пашанотнае* месца як гераіня і патрыётка” (Полымя. 2011. №7. С.24). Слова

пашанотны – утварэнне ад *пашанота*, якое ад *пашана* (*пашан-от-н(ы)*). Загалоўкавыя словы маюць той самы корань **-шан-** і паходзяць ад *шанаваць* ‘адносіцца з павагай, з пашанай да каго-небудзь’; *пашаноўны* ‘варты павагі, паважаны, які выклікае павагу’ – ад *пашанаваць* (*пашанаваны > пашаноўны*), *шаноўны* – непасрэдна ад *шанаваць*. Так узнік сінонімавы шэраг слоў рознай словаўтваральнай будовы.

Кучкавацца, групавацца. “*Госці ўсё больш кучкаваліся, штось абмяркоўвалі, азіраючыся, каб іх не пачулі*” (Дзеяслоў. 2011. №3 (52). С.142).

Пазаслоўнікавае *кучкавацца* – ад слоўнікавага *кучка* ‘невялікая група людзей з агульнымі інтарэсамі’. Як і слоўнікавае *групавацца* ‘аб’ядноўвацца ў групы паводле супольных інтарэсаў, прафесіі’. Першае – ўтварэнне ад свайго, спрадвечнага слова (*куча, кучка*), а другое – ад іншамоўнага, пазычанага (*група*).

Адміністрацыйны, а не адміністратыўны. “Кніга Смоліча напісана паводле палітычна-адміністратыўных межаў Беларусі, як яны склаліся ў памеры шасці паведаў на пачатку 20-х гадоў...” (3 газет. 21 снежня 2011).

Усе перакладныя слоўнікі, пачынаючы ад першага акадэмічнага “Руска-беларускі слоўнік” пад рэдакцыяй правадзейных членаў АН БССР Я. Коласа, К. Крапівы і члена-карэспандэнта АН БССР П. Глебкі (Масква, 1953) падаюць беларускі адпаведнік *адміністрацыйны* да рас. *административный*. Толькі ў адным з іх (1988 г.) падаецца форма “*адміністратыўны*”, але з адсылкай да нарматыўнага *адміністрацыйны*.

Самы абсяжны і аўтарытэтны даведнік “Слоўнік беларускай мовы. Арфаграфія. Арфаэпія. Акцэнтацыя. Словазмяненне” пад рэдакцыяй акадэміка АН БССР М.В. Бірылы (Мінск. Выдавецтва “Беларуская Савецкая Энцыклапедыя” імя Петруся Броўкі, 1987) змяшчае толькі заканамерныя формы: *адміністрацыйны, адміністрацыйна-гаспадарчы, адміністрацыйна-тэрытарыяльны*. Засведчана гэта і найноўшым даведнікам “Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы” (Аўт-склад. А.Л. Баршчэўская, Л.П. Баршчэўскі. – Мінск: Радыёла-плюс. 2010. – 560 с.). На с. 30 чытаем: *адміністрацыйна-гаспадарчы, адміністрацыйна-тэрытарыяльны, адміністрацыйны*. Гэта натуральна, заканамерна. Форма *адміністратыўны* – штучны перанос у беларускі пісьмовы тэкст расійскамоўнай формы, толькі з захаваннем цвёрдага гука (літары) “**т**”. Але ж расійскім прыметнікам на *-тивный* адпавядаюць беларускія на *-цыйны*: *ілюстрацыйны – ілюстрацыйны, спекуляцыйны – спекуляцыйны, реконструкцыйны – рэканструкцыйны, мелиоративный – меліярыны, ассимилятивный – асіміляцыйны* ...